

Doctors contra l'Institut Nova Història (2)

Autor: Pep Mayolas
Data de publicació: 29-01-2022

Segon article de contestació d'En Pep Mayolas al capítol central del llibre «Pseudohistòria contra Catalunya».

Abans d'entrar en matèria, volem agrair sincerament els comentaris elogiosos i l'esplèndida acollida dels nostres lectors al primer lliurament d'aquesta sèrie. Amb el segon no aconseguirem tanta complaença: avui ens toca proposar, que sempre és més difícil que erosionar la credibilitat o la feina d'altri, com bé saben els nostres detractors. Caldrà esperar al tercer article, quan recordem per què el Colombo genovès no pot ser el Descobridor d'Amèrica, per recuperar sensacions. Avui començarem admetent que hem de descartar la mort civil del cavaller Joan Colom i Bertran; proposarem que tenia una vida construïda a Portugal i com és que el seu hereu barceloní l'hauria declarat «difunt»; defensarem que hauria marxat de Catalunya sense acollir-se a cap perdó general; intentarem demostrar que hom podia canviar de nom i d'identitat, a l'època, i justificarem per què En Colom voldria adoptar una altra personalitat. Tot seguit plantejarem la hipòtesi que la Corona trobés precisament en aquest canvi d'identitat un element decisiu per incomplir les Capitulacions signades amb el Descobridor, i acabarem suggerint una interpretació literal de l'expressió quondam per al cas que ens ocupa. I amb tot plegat pretenem assentar la noció que, a despit de les sospitoses mancances documentals i d'unes incompatibilitats molt ben construïdes, el cavaller Joan Colom i Bertran és i serà un candidat a Descobridor d'Amèrica molt més viable i versemblant que el plebeu genovès Colombo.

1.- En Joan Colom i Bertran, quondam al 1477

Tal com vèiem al primer lliurament, les aportacions de l'article central de Pseudohistòria contra Catalunya semblen desmentir que el cavaller Joan Colom i Bertran fugís de Catalunya a la fi de la guerra civil (1472) i escurcen els seus anys d'absència del Principat a un termini inferior als deu anys (si no el donessin directament per difunt). Els doctors Cingolani, Fornés i Palomo addueixen que «si la mort civil hagués estat la veritable condició de Joan Colom i Bertran

entre el 1472 i el 1485/1488, sembla que el seu fill Jaume Colom no podria haver-se servit del testament del 1459 realitzat pel seu pare per heretar-ne les propietats, ni tampoc emprar el mateix testament per presentar-se com a hereu universal de Joan Colom en la reclamació de diners a deutors, com hem observat que passà en el document del 13 de setembre del 1477. I tampoc no hauria pogut anomenar-se hereu universal del difunt Joan Colom, l'agost del 1484, a l'hora de nomenar, juntament amb el seu cosí, un procurador».[1]

Sembla, doncs, que per poder dur a terme aquestes accions en condició d'hereu universal del seu progenitor, En Jaume Colom no tenia més remei que fer-lo constar com a «difunt», ben probablement a instàncies del mateix Joan Colom quan, més enllà de 1475, marxaria de Catalunya sense cap certesa de poder-hi tornar mai. Tot plegat ens permet d'avançar, doncs, i descartar gairebé del tot la idea de la mort civil del nostre personatge. Per a nosaltres, però, no és un detall menor que el testament que fa valer l'hereu d'En Joan Colom sigui el de l'any 1459, segons que especifiquen els tres acadèmics. És possible que no n'existís cap de posterior?

En Joan Colom i Bertran, tan actiu durant els primers quatre anys de la guerra civil (1462-66), desapareix de la documentació a l'estiu de 1466 —potser en desacord amb la Diputació, que no respecta el testament polític de Pere IV[2] i escull per monarca Renat d'Anjou— i torna a fer-s'hi present a principis de 1470. Una part d'aquests tres anys llargs que sembla absent de Catalunya els podria haver passat a Portugal, i el seu fill Ferran hi hauria nascut aleshores, entre 1467 i 1468. Un manuscrit de 1620 i una obra estampada a Cuenca al 1627 coincideixen a assenyalar que En Cristòfor Colom es casà en segones núpcies amb la mare del seu fill Ferran.[3] Tot i que per a l'historiador Juan Manzano això són «patrañas»,[4] al segle XIX, En Roselly de Lorgues precisa que «es casaren a final de novembre del 1486 i Déu beneí el seu matrimoni».[5] Amb aquesta i altres dades argumentàvem que En Joan Colom i la infanta Felipa d'Avis i d'Urgell[6] s'haurien casat a finals de novembre de 1466 —si descomptem els 20 anys que la censura desplaça fets i naixements per fer-los quadrar amb la cronologia del llaner—, poc després de la mort del rei Pere IV (juny 1466), germà de Felipa.[7] Els tres doctors assenyalen que Felipa de Portugal demanà una dispensa pontifícia per poder recloure's en un monestir sense haver de professar al 1473, i això i el seu testament demostren que aquesta dama va romandre soltera fins a la seva mort el 25 de juliol de 1497.[8] La dada de voler viure en un monestir al 1473 pot ser del tot certa i això no suposaria cap obstacle perquè abans, entre 1467 i 1470, hagués tingut un o dos fills amb En Joan Colom. I tant si es va recloure en un monestir com si no, al 1483 la veiem plenament implicada en política quan aconsella a Joan II de Portugal que trenqui el Tractat de Terceries signat el 1479 amb els Reis Catòlics. Així ho recollia En Luis Suárez Fernández: «Testimoni d'un passat ominós, Felipa d'Avis, tia del rei de Portugal, única supervivent dels fills del duc de Coïmbra, mort a Alfarrobeira, adreçà a Joan II un Conselho e voto sobre as terçarias e guerras de Castela, en què el convidava a recuperar el seu fill, encara que per a això s'hagués d'arriscar a una nova guerra amb Ferran i Isabel».[9] La història demostra que el rei va fer cas de la seva tia perquè el Tractat, amb l'avinença de la monarquia hispànica, es trencà aquell 1483.

Altra cosa és el testament de la nostra dama. Gràcies a l'Antonio Caetano da Sousa sabem que al segle XVIII ja no es conservava a l'arxiu de la Torre do Tombo el testament original de Na Felipa.[10] Allò que se'n pot consultar representa que n'és una còpia, que segons En da Sousa «mereix crèdit».[11] Nosaltres pensem que un censor que volgués esborrar tota empremta d'En Joan Colom a Portugal no es conformaria amb destruir el testament original de Na Felipa d'Avis: en faria una reproducció fidedigna abstenint-se de copiar tota al·lusió al marit o a cap fill, i aquest és el document que avui branden en mà, amb el cap ben alt, tots aquells que la volen soltera i aliena a l'aventura colombina. La millor argumentació en contrari que hi podem presentar nosaltres, a dia d'avui, és el gavadal d'errors, contrasentits i falsificacions al voltant de l'esposa portuguesa d'En Colom que denuncia En Jordi Bilbeny en el capítol del Príncep dedicat a Felipa de Coïmbra, i que no reproduirem aquí per raons d'espai.[12]

El cas és que el fet de tenir com a nou descendent un infant reial de la cort portuguesa potser hauria de dur En Joan Colom a redactar un nou testament on cal pensar que s'hi inclourien la seva segona esposa Felipa i el seu fill Ferran. No tenim cap prova que arribés a existir, aquest document. Si mai veié la llum, és evident que es va fer desaparèixer amb tota la documentació que relacionava d'alguna manera el cavaller Joan Colom amb Na Felipa d'Avis, amb En Ferran Colom i amb Portugal. Però aquest espoli tindria lloc en algun moment del segle XVI, quan es construí la trama del llaner genovès i les seves falses parelles Felipa Moniz i Beatriz Enríquez de Arana. Abans, als anys setanta del segle XV, i malgrat la hipotètica existència a Portugal d'un testament colombí, En Jaume Colom només podia fer valer aquell de 1459 per presentar-se com a hereu universal del cavaller Joan Colom i accedir així al seu llegat català. Per tant, el fet d'acreditar la condició de «difunt» del seu pare per activar el testament que el posava en poder del patrimoni barceloní d'En Joan Colom, cada cop fa més l'efecte de ser una maniobra orquestrada entre pare i fill, d'entrada per dissuadir els possibles perseguidors d'aquell cavaller que havia deixat Catalunya sense haver-se acollit al perdó reial, però sobretot per assegurar que els seus béns no fossin confiscats i passessin, com pertocava, al seu hereu barceloní. I no es tractaria pas d'una improvisació sobtada: un detall previ en dibuixa la coherència decisiva.

2.- Una vida lluny de Catalunya i els testaments de Na Caterina Bertran

Que En Joan Colom tenia l'opció de dur una existència allunyada del Principat català vindria avalat, com dèiem, pels tres anys que hauria estat absent de casa nostra en plena guerra, fent vida marital amb la infanta Felipa d'Avis a la cort portuguesa, on la seva esposa era la tutora dels prínceps Joan i Joana. I una dada cabdal que ajuda a mantenir aquesta impressió és el darrer testament de Na Caterina Bertran. La mare dels germans Colom Bertran havia redactat diversos esborranys de les seves últimes voluntats, i sembla que en les primeres versions deixava com a hereu universal el seu fill Joan. Així ho llegim a l'aplec de testaments familiars dut a terme per En Joan Grimal i Bonany quan ens dóna notícia de l'«esborrany modificat en diverses dates [1420, 1422, 1428, 1429, 1430, 1439] de les últimes voluntats de Caterina [Bertran i Miquel], muller del venerable Jaume Colom, ciutadà de Barcelona, i filla de Francesc Bertran, militis, i de na Caterina [Miquel]».[13] Havent disposat tota una sèrie de deixes i assignacions, acaba assenyalant que «tots els altres béns universos i sengles els deixa a Francesc i Joan [Lluís ratllat] si no ingressen a les ordres religioses instituint-los hereus a parts iguals».[14] I a continuació s'afegeix, entre claudàtors: «[Sabem que Francesc any 1439 ja és canonge de la seu i marmessor d'aquestes últimes voluntats]», de manera que En Joan restava instituït hereu universal, en solitari, de la seva mare.

La conducta de Na Caterina Bertran a l'hora d'escripturar les seves últimes voluntats és digna d'esment. Veiem que de 1420 a 1439 en dicta sis esborranys, però a partir de 1439, quan En Francesc Colom ja pertany a l'estament clerical i això converteix En Joan Colom en l'únic hereu universal de la seva mare, ja no tenim constància de més modificacions del darrer esborrany. És cert que cap al 1440 també és quan Na Caterina resta vídua d'En Jaume Colom i Marimon i un cop repartida l'herència del seu marit, potser no trobaria motius per alterar la seva. Però sobta no tenir notícies de cap redactat concloent fins al 18 de març de 1470, el qual es llegí públicament el dia 1 de setembre del mateix any per defunció de la testadora a finals d'agost. Per la data del 18 de març, sembla com si la mare d'En Joan Colom s'hagués esperat al retorn d'aquest cavaller a principis de 1470 per fer el testament definitiu. Però alerta, perquè alguna cosa ha canviat. Ara l'herència afavoreix, sobretot, els fills d'En Joan Colom, no pas ell: «Ítem leix a na Catherina, donzella néta mia, filla del dit honorable mossèn Johan Colom, deu liures barchinoneses les quals li sien liurades en temps de son matrimoni e no abans, e més avant li leix a totes ses voluntats totes les mies joyes així anells, correges, perles, patrenostres així de ambre com altres, sis culleres de argent que.m lexà an Lop, qui stava en casa mia, com encare altres joyes en qualsevol spècie stiguen».[15] És a dir, per a Na Caterina Colom d'Alòs, totes les joies i objectes de metall preciós. I després d'unes assignacions a l'esposa d'En Lluís Colom i a uns antics servents, fa una deixa de cinc sous a cadascun dels fills del primogènit Guillem Colom i Bertran, i a continuació disposa: «Tots los altres béns meus així mobles com immobles, drets e accions, ontsevulla sien, leix, consent e atorch a.n Jaume Colom, nét meu, fill del dit honorable en Johan Colom, fill meu, si lo die del meu òbit viurà. Instituint lo dit Jaume Colom, nét meu, a mi hereu universal sots tal emperò condició que lo dit honorable mossèn Johan Colom, fill meu, sia tingut liurar tots los béns de la mia heretat al dit Jaume e faça aquell dispost en rebre aquella encontinent com lo dit Jaume serà en edat de XVIII. anys, e encare que lo dit Jaume no puxa fer alguna fermança, a qualsevol persona ne per qualsevol contractes, en la qual los béns de la mia heretat sien o puxen en algun temps ésser obligats».[16] Tot allò que en els esborranys anteriors havia de ser per al cavaller Joan Colom com a hereu universal, doncs, ara havia de passar sense excusa al seu fill Jaume, quan aquest fos major d'edat. Aquestes eren les instruccions per als executors i marmessors del testament, entre els quals figurava el mateix Joan Colom i Bertran.[17] I si per alguna raó el nét Jaume no podia ser l'hereu de Na Caterina Bertran, «subtituesch en aquell e a mi hereva universal instituesch la dita Catherina, néta mia, germana del dit Jaume e filla del dit honorable mossèn Johan Colom».[18]

Sembla clar que En Joan Colom era el fill predilecte de la seva mare, i els fills d'aquest, els seus néts preferits. Però per què instituir hereu universal un menor d'edat, tenint en vida i en plenitud el seu pare, que a més a més era l'hereu que havia designat en tots els antics esborranys? La nostra sensació és que Na Caterina Bertran havia d'estar en coneixement de la família que el seu fill havia format a l'altra banda de la península ibèrica, per matrimoni amb una infanta reial estretament vinculada als prínceps hereus de la Corona portuguesa. Amb la qual cosa era de preveure que En Joan Colom s'instal·lés a Portugal durant molt de temps, qui sap si per la resta de la seva vida, i lligués la seva prosperitat a la de la seva reial família. Hi havia d'haver una raó poderosa perquè l'hereu universal que tothora havia assenyalat abans Na Caterina Bertran fos substituït a última hora i en el testament definitiu pel seu fill Jaume, un nét de la testadora que encara era menor d'edat. Ens hem demanat si l'estat del conflicte civil a 18 de març de 1470 va tenir algun pes en la decisió. «Un hivern excepcionalment rigorós combinat amb les arques de la guerra buides havia fet que tots dos bàndols desarticulessin els seus exèrcits»,[19] informa l'Alan Ryder. El 12 de gener de 1470, el lloctinent general Joan de Calàbria havia creuat els Pirineus per indagar les intencions del seu parent Lluís XI de França i demanar ajut al seu pare, Renat d'Anjou.[20] Mentrestant, Joan II d'Aragó es veia obligat a acudir en persona i a emprar part dels seus recursos bèl·lics a Navarra, on el seu gendre Gastó de Foix s'havia alçat contra la decisió del mateix Joan de retirar-li la lloctinència del regne, pel desembre de 1469.[21] A mitjan març de 1470, doncs, quan Na Caterina dicta a Barcelona el seu testament definitiu, l'esperança de l'ajut francès i el provençal, els problemes de Joan II a Navarra i l'esgotament de tots dos bàndols feia presagiar la fi de la guerra, més d'hora que tard, amb un desenllaç favorable a la Diputació, calia comptar. Per tant, no seria pas per haver de fugir, ni per por de veure's encausat, ni per cap sensació de perill imminent en la seva vida, que En Joan Colom i Bertran era substituït pel seu fill

com a hereu universal de Na Caterina. El canvi comptava amb la total aquiescència d'En Colom, que com hem dit era designat marmessor i executor testamentari i havia de vetllar perquè el jove Jaume rebés íntegrament l'herència de l'àvia quan arribés a la majoria d'edat. Adonem-nos que aquesta disposició resulta del tot consonant amb la maniobra posterior, suposadament acordada entre En Joan Colom i el seu fill major d'edat, ja, a partir de 1476, de fer constar En Colom com a difunt per tal que En Jaume pogués disposar també del llegat català del seu progenitor.

Tot plegat sembla indicar, doncs, que tant al 1470 com al 1475 o 76, En Joan Colom tenia molt clar que, d'ençà del seu segon matrimoni, els fruits de la seva feina havien de revertir íntegrament a la seva família portuguesa, i creiem que seria per això que Na Caterina Bertran hauria modificat el testament: perquè En Joan ja no viuria a Catalunya i, sobretot, per tal que els fills d'aquest cavaller no restessin «despullats» arran del segon matrimoni del seu pare. Bo i anant una mica més enllà, tot això prefigura un escenari en el qual el cavaller Joan Colom voldria designar com a nou hereu universal el seu fill Ferran, l'infant reial que havia tingut amb Na Felipa de Coïmbra. I aquest podria ser un dels motius, si no el principal, que empenyeria el futur Descobridor a voler canviar d'identitat. És a dir, convertir-se en Cristòfor Colom no va ser un caprici, una frivolitat o un maldestre intent d'amagar qui era de debò: l'assumpció d'una nova identitat ha de ser la conseqüència de voler designar un hereu diferent del seu primogènit natural. I al mateix temps seria la millor manera d'estalviar-se la invalidació de tots els actes jurídics efectuats pel seu fill i la seva família barcelonina conseqüents amb la seva condició de difunt. I si també servia per evitar la reactivació d'eventuals causes pendents contra l'antijoanista contumaç que fou en la seva vida com a Joan Colom, oli en un llum. Per consegüent, si mai tornava a casa, a En Joan Colom i Bertran potser no li restaria cap més remei que comparèixer davant dels seus antics compatriotes amb una altra identitat, baldament els seus coneguts, amics o enemics, sabessin en veure'l que es tractava d'aquell que havien conegut com a Joan Colom.

3.- Un salconduït reial per a En Cristòfor Colom

Que aquest cavaller barceloní hauria marxat de Catalunya sense acollir-se a cap perdó general en tenim un indici molt sòlid en la famosa carta que, suposadament, escriu el rei Joan II de Portugal al genovès Colón, on accepta el seu retorn a Portugal i li garanteix que no serà retingut ni jutjat per cap causa civil o criminal. Aquesta lletra forma part de la llista de documents fraudulents impugnats pel doctor Luís Ulloa i d'altres estudiosos colombins. En Parellada s'hi referia d'aquesta faiçó: «Quant a la lletra d'en Joan II, la seva recusació fou obra dels erudits portuguesos Luciano Cordeiro (1875) i Brito de Riveiro (1902), i més tard per Vignaud», «un dels asos del genovisme».[22] I en efecte, una lletra reial tan significativa com aquesta no apareix, segons l'Ulloa, en cap inventari dels papers d'En Colom confiats al pare Gorricio, ni en el catàleg d'En Ferran Colom, ni en alguns incidents del plet del Mayorazgo.[23] Més modernament també han qüestionat l'autenticitat d'aquesta missiva reial especialistes portuguesos com En Pinheiro Marques[24] o els titulars d'un blog de pseudohistòria[25] —segons que l'intitulen els autors mateixos—, davant l'exòtic encapçalament A Xpouam Collon nosso espicial amigo, l'ambigüitat del contingut de la carta o les sospitoses vacil·lacions ortogràfiques del document original.[26] I a tot això cal afegir-hi que ningú no ha pogut explicar ni justificar mai per què el genovès Colón havia de patir per ser detingut i empresonat si tornava a Portugal. Diversos autors han llançat al vent algunes hipòtesis especulatives al servei, com sempre, del relat genovista, però sense cap suport documental.

Per tot plegat ens atrevíem, en un article de 2012 actualitzat el 2021 al web de l'INH,[27] a llegir aquesta falsa carta del rei lusità al llaner Colón com la versió manipulada d'un salconduit reial que hauria estat emès, en realitat, per Ferran el Catòlic. Un salconduit en resposta a un oferiment de serveis i a una sol·licitud de garanties per part de l'antic rebel Joan Colom, a qui el monarca s'adreça, recordem-ho, en aquests termes conciliadors: «I perquè per ventura tinguéreu algun recel de nostres justícies per raó d'algunes coses a què fóreu obligat, Nós, per aquesta carta nostra, us assegurem per la vinguda, estada i tornada que no sereu pres, retingut, acusat, citat ni demandat per cap causa ja sia civil o criminal de qualsevol qualitat. I per la mateixa manem a totes les nostres justícies que ho compleixin així i per tant us preguem i encomanem que la vostra vinguda sia prest, i per això no tingueu cap recança, i us ho agrairem i ho tindrem molt en servei».[28] A l'article al·ludit acabàvem remarcant, aleshores, que «aquest salconduit reial de Ferran II al Descobridor representa un indici poderós conforme l'antic rebel Joan Colom i Bertran hauria ofert els seus serveis al Rei Catòlic a cara descoberta, és a dir, sense amagar la seva identitat. I el monarca va acceptar la proposta amb plena consciència, en tot moment, de qui hi havia rere la personalitat d'aquell que es feia dir Cristòfor Colom».[29] En Pere Català i Roca, que també fa balanç del passat corsari del Descobridor al servei de Renat d'Anjou i en contra, per tant, del pare de Ferran II, és del parer que «els Reis Catòlics no ignoraven qui era l'home amb qui contractaren les Capitulacions».[30] És possible, fins i tot, que el recurs de presentar-se sota una nova identitat pogués convenir a la mateixa monarquia, per la raó ja adduïda d'estalviar-se la reactivació d'eventuals causes pendents o probables reclamacions d'antics adversaris per danys causats pel vell antijoanista durant la guerra. Adonem-nos que les cobertures reials semblen preveure aquesta possibilitat, quan se li garanteix que no sereu pres, retingut, acusat, citat ni demandat per cap causa ja sia civil o criminal de qualsevol qualitat. Com que no s'ha trobat mai la carta original d'En Colom al sobirà, no podem saber què hi deia. Però amb l'atorgament de l'assegurança reial que es desprèn del salconduit n'hi ha prou per inferir què es temia el futur Descobridor i què havia sol·licitat exactament al rei català.

4.- Era possible canviar-se de nom?

Ara ens podem demanar... Es podia canviar d'identitat així, amb tanta facilitat i sense entrebancs? No sabem ben bé si d'identitat, però tant de nom com de cognoms, es veu que sí. Sense anar més lluny, sembla que la filla gran dels Reis Catòlics, la infanta Isabel nascuda el 2 d'octubre de 1470, rebé aquest nom en substitució de l'original «Leonor» que li havien posat en néixer. Així ho testimonia el llibre de l'anomenada duquesa roja —gràcies, Rafel Mompó, per la referència— quan, en parlar-nos del vicecanceller i cardenal Roderic de Borja, escriu: «Valenciano de origen, sirvió a Juan II de Aragón, casando a los Católicos, legitimó a su hija Leonor, que pasó a llamarse Isabel y relajó a los grandes del juramento que hicieron a Juana, como heredera del trono».[31] És a dir, si l'Elionor d'Aragó i de Castella pot passar a dir-se Isabel d'Aragó i de Castella i com a tal viurà i morirà, un antic Joan Colom també tindria dret a presentar-se com a Cristòfor Colom, no?

Un altre cas de canvi de nom de pila el traiem del reputat hispanista britànic Hugh Thomas, quan es refereix a la germana gran de Carles I com a «infanta Elena» almenys dos cops en relatar el viatge que du a Espanya el futur emperador i el seu seguici pel setembre de 1517.[32] Després, el mateix Thomas i els historiadors castellans l'anomenaran sempre Leonor. Som davant d'una errada del traductor d'una crònica original en català, que va convertir Elionor en Elena les primeres vegades que l'esmenta? Perquè un cop desembarcada, aquesta Elena desapareix sense deixar rastre i ja sempre llegirem Leonor. Si la censura històrica no té incidència sobre els documents originals i, per tant, no han patit cap alteració, tal com pressuposen els nostres acadèmics, aquí tenim una altra coetània d'En Colom que ha canviat de nom, d'Elena a Leonor.

El canvi de nom era factible, doncs. I el canvi de personalitat també, sobretot quan constatem amb quina facilitat hom s'alterava el cognom a si mateix, o veia com li alteraven sense manies. A la Crònica del rei Enric IV de Castella de l'Alonso de Palencia, per exemple, llegim: «Per altra banda, l'arquebisbe de Toledo envià a Andalusia En Diego Rangel i En Juan de Cárdenas, tarragoní, abans anomenat Cardona, a sol·licitar dels magnats andalusos la voluntat dels quals poguessin guanyar, vots favorables al projectat matrimoni».[33] Vet aquí un Cardona tarragoní que per viatjar a l'Andalusia es dirà Cárdenas. El canvi d'identitat a la inversa, però, també era possible. Quan En Salvador de Madariaga ens relata l'escena de la rendició de Granada amb el lliurament simbòlic de les claus de la ciutat per part del rei Boabdil, l'historiador escriu: «Ja en possessió del preuat tresor [les claus], el comte de Tendilla amb el Comanador Major de Lleó, Don Gutierre de Cardona, seguits tots dos d'una multitud bigarrada de cavallers i precedits de la Creu i la Bandera, es dirigiren amb pas animós i solemne al mateix temps cap a l'Alhambra».[34] Aquest Cardona és, de forma inequívoca, el mateix personatge castellà (presumptament) i gran servidor d'Isabel que tothora trobem esmentat com a Gutierre de Cárdenas, Comanador Major de Lleó.

En el mateix ordre de coses, és digne d'esment el cas d'un altre coetani d'En Colom, el cardenal Pedro González de Mendoza, que va batejar el seu primer fill com a Rodrigo Díaz de Vivar y Mendoza i el segon fill, de la mateixa mare (Mencia de Lemos), Diego Hurtado de Mendoza. En el primer cas, el cognom del pare perd preferència en homenatge a un hipotètic Cid Campeador, i del llinatge de la mare no se'n canta ni gall ni gallina. En el segon, passem del González a l'Hurtado sense destorb ni reticència de cap mena.

El cas dels Folch de Cardona trasmudats en Fernández de Córdoba ja ha estat exposat en aquesta pàgina diverses vegades. Un dels més cridaners és aquell que trobem en un document atorgat per una dama noble anomenada Agnès de Gemarca, resident al castell de Bellpuig d'Urgell, on es fa referència a uns testaments anteriors que la mateixa Agnès havia dictat al segle XVI, en els quals hi apareixen esmentades una Francesca de Cardona, marquesa de Gibraleon i comtessa de Benalcaset,[35] i una duquessa de Soma anomenada Beatriu de Cardona i Figuerola.[36] La senzilla recerca en castellà a Google de «Francisca marquesa de Gibraleón» ens dóna abundosos resultats conforme qui detenia aquell títol a l'època dels testaments al·ludits era Francisca Fernández de Córdoba (1521-1597). I quan busquem «Beatriz duquesa de Soma» trobem, entre d'altres, un document intitulat «Renuncias a las legítimas testamentarias [de] Francisca Fernández de Córdoba, [IV] marquesa de Gibraleón, y de su hermana Beatriz Fernández de Córdoba, [I] duquesa de Soma, a favor de su hermano Gonzalo Fernández de Córdoba, [III] duque de Sessa, [II] duque de Terranova, de la herencia de sus abuelos [...]».[37] Amb la qual cosa ens adonem que la Francesca de Cardona marquesa de Gibraleón i la Beatriu de Cardona i Figuerola duquessa de Soma eren germanes, i es diuen «Francesca» i «Beatriu» com les dames andaluses que figuren amb aquests títols i dignitats en la mateixa època als arxius castellans, fet que ens indica que serien les mateixes persones. En ambdós casos, el més fàcil de pensar és que hom canviava de llinatge quan canviava de país: a Catalunya eren conegudes com a Folch de Cardona i a l'Andalusia, com a Fernández de Córdoba. Amb la qual cosa podem demanar-nos quants nobles catalans han quedat escripturats com a gloriosos aristòcrates castellans i així romanen, sepultats sota una rècula de títols que els vinculen a Castella.

I a risc de fer-nos pesats, acabarem recordant que el mateix fill del Descobridor, conegut com a Hernando Colón als papers castellanitzats, confessa en el seu testament que «quan jo anava fora d'aquests regnes d'Espanya sempre

parlava italià onsevulla que anés, per no ser conegut per espanyol. I amb això, beneït Nostre Senyor, em vaig escapar de molts perills en què em vaig veure i en què hauria finat si sabien que era espanyol».[38] En aquests mots, tot i el llenguatge distorsionador de la censura que converteix el portuguès Ferran en espanyol, interpretem que el fill d'En Colom ens està avisant que quan sortia a l'estranger sempre adoptava una altra identitat o, dit altrament, canviava de nom.

Per tant, i per més inversemblant que ho trobem avui dia, en una època on no existien les fotografies ni els sistemes d'identificació mitjançant empremtes digitals o instruments electrònics, la suplantació de personalitat o el canvi d'identitat no només devien formar part de la picaresca quotidiana: havien de constituir un recurs utilitzable per servir els interessos més diversos, tant a nivell particular com pel que tocava a qüestions que en diríem «d'Estat». I l'àmbit notarial, precisament, seria un dels sectors més susceptibles de patir la incertesa a l'hora de verificar la personalitat dels compareixents. Ens en dóna fe Na Maria Teresa Ferrer i Mallol, quan revela que «el notari tenia l'obligació d'identificar els contractants que acudien a la seva escrivania. Normalment coneixia la clientela, però, si no era així, l'havia de conèixer algun dels testimonis. Potser en casos dubtosos demanava la filiació i el lloc de residència, però no sembla que la legislació li exigís de fer més comprovacions d'identitat, a Catalunya almenys, fins a una constitució de Corts de 1599; aquesta constitució determinà que serien nuls els documents notarials on algun dels contractants no fos persona coneguda del notari o d'alguna persona digna de fe que donés testimoni que era qui deia ésser; el nom d'aquesta persona que garantia la identitat del contractant havia de constar en el document. Hi havia gent que sabia aprofitar en benefici propi les dificultats per comprovar de manera segura la identitat de les persones a l'edat mitjana i feia fer documents falsos».[39]

No estem preparant el terreny per suggerir, de cap manera, que aquest fos el cas de la família Colom. Però el conjunt d'informacions que hem reunit fins ara ens permet d'entendre que el canvi de personalitat, fos a fi de bé (per protegir-se o protegir algú, per exemple), fos amb voluntat fraudulenta, era viable i probablement força més freqüent que no pas som capaços d'imaginar. I arribats en aquest punt, creiem que s'hauria d'explorar la possibilitat que als Reis Catòlics els pogués interessar, des del primer moment, el canvi de nom d'En Joan Colom per «Cristòfor» Colom. Fins el més ingenu dels fiscals de la Corona hi sabria llegir l'oportunitat de generar confusió i, un cop mort l'Almirall, entrar en un laberint de complicacions jurídiques per tal d'esprimatxar al màxim, si no revocar del tot, la sèrie de títols, beneficis i privilegis que aquell antic rebel a Joan II exigia per escrit.

5.- «E vos podades dende en adelante llamar e intitular Don Cristóbal Colón »

Per les Capitulacions signades el 17 d'abril de 1492, es van concedir a En Cristòfor Colom els càrrecs d'Almirall, de Virrei i de Governador General, «i una sèrie d'avantatges administratius, comercials i marítims molt importants»,[40] apunta a tall de resum En Frederic Udina. Al cap de tretze dies, els Reis expediren un segon document, datat el 30 d'abril, pel qual aquests títols i privilegis es tornaven hereditaris, «dende en adelante para en cada vuestra vida, e después de vos a vuestro hijo e subcesor, e de subcesor en subcesor para siempre jamás».[41] És a dir, que havien de passar d'hereu en hereu per la descendència de l'Almirall fins a la fi dels temps.

En un altre apartat d'aquest mateix document, aleshores, els reis també feien constar que era la seva mercè i voluntat que, descobertes i guanyades les illes i la terra ferma en la Mar Oceana, «seades nuestro almirante e visorey e gobernador de ellas, e vos podades dende en adelante llamar e intitular don Cristóbal Colón, e así vuestros hijos e sucesores en el dicho oficio e cargo se puedan intitular e llama[r] don e almirante e visorey e gobernador dellas».[42] A primera vista, es tracta de la corroboració dels títols i càrrecs acordats en les Capitulacions i, alhora, de la mercè addicional que els monarques atorguen al plebeu genovès i a la seva progènie perquè puguin fer servir el «don» davant del seu nom, un tractament honorífic que al nostre país només s'aplicava als reis i a l'alta noblesa. Ara bé, als nostres ulls, aquest document castellanitzat utilitza la mercè de poder-se intitular «don» no només com un element per potenciar la condició plebea del Colón genovès, sinó com una senzilla —però eficacíssima— tàctica que desvia l'atenció cap a la mercè del «don» i ens impedeix de fixar-nos en la clau del missatge: «e vos podades en adelante llamar [...] Cristóbal Colón». Si llegim la sentència d'aquesta faiçó, seríem davant del consentiment reial a la voluntat d'En Joan Colom de poder-se anomenar oficialment, amb l'aprovació definitiva dels reis, «Cristòfor» Colom. I així, la traducció catalana de la redacció primigènia en llatí que hauria inspirat l'argúcia del «llamar e intitular don» podria haver estat una cosa com ara: «i és la nostra mercè i voluntat que, descobertes i guanyades les illes i la terra ferma en la Mar Oceana, sigueu nostre almirall, virrei i governador en elles, i d'aleshores endavant vos pugueu anomenar-vos (don) Cristòfor Colom, i los fills i successors vostres en los dits càrrecs i oficis intitular-se, com vos, almiralls i virreis i governadors d'elles».

Es tracta, ho sabem, d'una interpretació agosarada. Però aniria en consonància amb l'argumentació que desplegàvem al proppassat Simposi i que ampliàvem en l'article subsegüent d'aquesta mateixa pàgina fa unes setmanes.[43] La Corona hauria consentit que el vell antijoanista Joan Colom i Bertran es fes passar per una altra persona, però no li concediria el reconeixement oficial fins que 1) hagués pres possessió de les noves terres que prometia als reis, i 2) fins

que aquell que l'Almirall aspirava a designar com a hereu universal, el seu fill Ferran Colom, infant reial portuguès i descendent de la casa d'Urgell, hagués pronunciat els vots religiosos. Al nostre Erasme i la construcció catalana d'Espanya (Llibres de l'Índex, 2014) proposàvem que l'entrada en religió d'aquest príncep hauria tingut lloc el 25 d'abril de 1492,[44] just entre la signatura de les Capitulacions (17 d'abril) i l'emissió de la carta reial (30 d'abril) que tornava hereditàries fins a la fi dels temps les dignitats i privilegis atorgats en les Capitulacions.

Com és obvi i evident, i tal com es faria ben palès en el decurs de les infructuoses reclamacions colombines al segle XVI, la Corona plantava les llavors d'una actuació perversa i adobava el camp per a un rosari d'incompliments. Perquè concedia el caràcter hereditari als títols i privilegis colombins just després d'haver obligat l'hereu de l'Almirall a pronunciar els vots religiosos, amb la qual cosa s'assegurava que els fills que pogués tenir En Ferran Colom serien considerats il·legítims o bastards. I a un bastard sempre se li podria qüestionar la legitimitat i, en conseqüència, el dret a rebre un llegat com el que s'havia capitulat amb el Descobridor. En Juan Manzano ens recorda que «la legislació de finals del segle XV negava als fills il·legítims la condició d'hereus i els privava de les honres, dignitats i honors que gaudien els seus progenitors».[45] S'entenen, doncs, els esforços que esmerçarà la censura —un cop mort En Ferran Colom— per establir que el seu alter ego Hernando, el primer Colón «espanyol» de la versió oficial, fou un andalús fill de dos plebeus —el llaner i la seva amistançada cordovesa— que, com que no estaven casats, van tenir un fill il·legítim. I és així com l'infant reial Ferran Colom, aquell que En Cristòfor Colom volia que fos el seu primogènit i hereu —condició a la qual renuncià en favor del seu germà Diego i els seus successors en document datat el 12 de maig de 1520—,[46] fou convertit en el fill bord del Descobridor.

Enllà de la mort de l'Almirall i tal com suggeríem més amunt, doncs, el canvi de nom d'En Joan Colom i Bertran esdevindria un element clau per jugar a la confusió sobre els orígens d'En Cristòfor Colom. És a dir, dissociar les figures d'En Joan Colom i d'En Cristòfor Colom és allò que va convertir el Descobridor d'Amèrica en un personatge sense lloc de naixença, sense infantesa, sense joventut ni part de la vida adulta (perquè aquestes etapes havien estat viscudes per En Joan Colom). I alhora és allò que permetia d'atribuir al nebulós Cristóbal Colón de la censura un origen i una personalitat a conveniència de la Corona, per surrealistes que fossin. Fer-lo estranger als regnes hispànics i de condició plebea convertia en il·legals[47] els títols i privilegis signats en les Capitulacions, i va facilitar la tasca dels fiscals a l'hora de discutir-ne els drets als seus successors. El candidat ideal a Descobridor havia de ser, doncs, un plebeu estranger d'orígens humils però amb grans aptituds marineres, que deuria tota la seva fortuna a la magnanimitat dels reis, els quals, en la seva voluntat de regraciar-lo, el van fer objecte d'uns títols i privilegis que, a dreta llei, no se li podien concedir. L'últim requisit era que el seu nom llatinitzat sonés a Christoferens Columbus. La loteria va caure a Gènova, on algú «va trobar» uns papers conforme a la segona meitat del segle XV hi havia existit un plebeu, fill d'uns tals Domenico Colombo i Susanna Fontanarosa, que havia estat teixidor i taverner, i que es deia —lloat sia Déu!— Cristoforo Colombo. I d'aquesta «troballa» —i de tota una falsificació documental associada— viuen, encara avui, totes les versions oficials. El desenllaç dels plets i les magres compensacions que va acabar acceptant la virreina de les Índies,[48] vídua d'En Jaume Colom, permeten d'afirmar que la successió del Descobridor d'Amèrica fou encaminada des del primer moment cap a un cul de sac sense escapatòria.

S'entén, així, que en els textos castellanitzats de les reclamacions colombines es pretengui que era el mateix Descobridor qui declarava «una i altra vegada que és un pobre mariner estranger, cosa que mai li discuteixen els fiscals, que en canvi li discuteixen tota la resta. Solen argumentar que el dret privilegiat d'En Colom no s'hauria d'haver dictat perquè era estranger. És una qüestió en la qual estan tots d'acord».[49] Òbviament.

Per tancar la qüestió del canvi de nom, recordarem només les paraules de l'Anunciada Colón de Carvajal, quan constata que, davant les al·legacions presentades pels descendents de l'Almirall, «es van utilitzar tàctiques dilatòries de forma esgotadora; un exemple n'és la contestació del fiscal a l'últim escrit d'En Diego Colón, en què es limità a demanar-li documents per acreditar que era fill d'En Cristòfor Colom».[50] Adonem-nos, si així ho volem, que aquest requeriment representaria el cop de gràcia per a les reclamacions d'un Jaume Colom que, a partir de cert moment (1477), havia actuat jurídicament com a fill i hereu universal d'En Joan Colom i Bertran, quondam. Perquè tot reconeixent En Cristòfor Colom com una persona diferent del vell antijoanista català, la Corona s'havia guardat un roc a la faixa per desactivar quan volgués la descendència barcelonina de l'Almirall. D'aquí l'interès i la predilecció que mostrà sempre el Rei Catòlic vers l'anomenat Diego Colón,[51] i la cínica complaença en concedir-li, només dotze dies després de la mort d'En Colom, «tot allò que la Corona devia al seu pare»[52] i que aquest havia reclamat inútilment fins a morir.

6.- L'expressió quondam i el seu significat literal

A la vista de tot plegat, doncs, preguem als nostres acadèmics que no es posin gaire taxatius a l'hora de replicar, si els abelleix de fer-ho, que En Joan Colom i Bertran no es podia canviar el nom de cap de les maneres perquè 1) això era una pràctica inadmissible i del tot inexistent (paraula d'experts) i 2) al 1485 aquest cavaller barceloní era mort, remort i

ultramort, ja que en una sèrie de documents d'ençà de 1477 el seu nom surt acompanyat de l'expressió quondam, que vol dir «difunt».

Perquè aquesta, recordem-ho, és l'objecció més rellevant que ens presenten sobre el barceloní Joan Colom i Bertran com a Descobridor d'Amèrica: «La realitat és que la clau de volta de tota la qüestió colombina lligada a Joan Colom rau en la data de defunció del cavaller. Existeixen documents dels anys 1477, 1484 i 1487 —posats en relleu per membres del Centre d'Estudis Colombins, tals com Antoni Soler i Francesc Albardaner—, que acrediten que aquest Colom català ja era mort en aquelles dates, és a dir, anys abans del temps en què es produïren els viatges de l'almirall Cristòfor Colom a Amèrica (1492- 1504)».[53]

No s'acredita la mort biològica d'En Joan Colom i Bertran. La partícula quondam, que literalment significa «en altre temps», com bé assenyalen els tres doctors,[54] és veritat que es feia servir sovint i majoritàriament per denotar que una persona era difunta. I en conseqüència, aquells que acreditaven la mort de la persona al·ludida com a quondam, sovint ho feien amb l'interès d'activar-ne l'herència, o d'utilitzar-ne els béns o els drets, si s'esqueia. Perquè això és el que pertoca als hereus d'una persona difunta, ben cert que sí. Però no es pot descartar de cap manera que la partícula quondam fos utilitzada pels successors naturals d'un personatge que no havia pas perdut la vida: senzillament, ja ho hem dit i ho repetim, potser havia escollit marxar sense intenció de tornar perquè 1) havia format una altra família a Portugal —Nós, per aquesta carta nostra, us assegurem per la vinguda, estada i tornada, llegíem al salconduit: un cop prestat el servei, En Colom tenia la facultat d'escollir si volia tornar a la realitat de la qual procedia— i 2) perquè, si hagués romàs a Catalunya a mitjans dels anys 70, probablement hauria estat identificat com un dels instigadors de la revolta contra Joan II i els seus béns potser s'haurien vist confiscats en contrapartida dels danys causats durant la guerra, amb un clar perjudici per als seus familiars i successors. Recordem al lector que, en el primer article d'aquesta sèrie, consideràvem que el cavaller Joan Colom hauria marxat de Barcelona cap a finals de 1475, de Catalunya creiem que una mica més tard, i que tenim pendent d'argumentar força més extensament —en un llibre, si cal— per què pensem que en cap moment hauria tornat a la fidelitat a Joan II d'Aragó. I si això fos cert, entenem que fer passar per difunt un Joan Colom i Bertran que, en principi, no tenia previst de tornar a casa nostra, seria la maniobra més lògica, coherent i neta d'entrebancs legals per tal d'evitar la confiscació dels béns i així deixar-los en mans dels seus hereus naturals.

Insistim, doncs, que tal com els mateixos doctors Cingolani, Fornés i Palomo han tingut l'amabilitat de fer constar en el seu article, la paraula llatina quondam es pot llegir literalment en el sentit de «abans» o «en altre temps». I concretant una mica més, especifiquen: «i en acompanyar un nom propi indica que aquesta persona: "fou", "abans fou", "en altre temps fou"», i aleshores hi afegeixen «assenyalant que la persona és difunta».[55] És veritat que en la immensa majoria dels casos, l'adverbi llatí s'utilitzava per assenyalar que la persona era difunta, i també és veritat que en els documents on apareix acompanyant el nom del cavaller Joan Colom, té específicament aquesta funció, la de denotar que En Joan Colom i Bertran era difunt. Perquè era allò que interessava al seu fill Jaume, tant a l'hora de fer efectiu el testament del pare com a l'hora de reclamar, en tant que hereu universal d'ell, uns diners que se li devien.

Però tot això no ens ha d'impedir de considerar l'altíssima i versemblant possibilitat que, aquell que en altre temps fou En Joan Colom i Bertran, a partir de cert moment es presentés arreu sota el nom de «Cristòfor Colom». Des de l'INH som conscients que tota la nostra argumentació per defensar aquest cavaller barceloní com la identitat amagada d'En Cristòfor Colom es basa sobretot en certs paral·lelismes i «casualitats» remarcables, en indicis tangibles i en raonaments propiciats per les contradiccions i les mentides flagrants de la versió oficial, que s'afegeixen, aleshores, a uns buits documentals tan sospitosos que els podríem qualificar d'estratègics. Dit això, ens posem en el lloc dels nostres acadèmics i, més enllà d'atorgar a l'adverbi llatí quondam el pes i el valor d'un certificat de defunció, no veiem de quina manera podrien demostrar-nos que el cavaller Joan Colom i Bertran no era viu a partir de 1476 i no estava actuant sota una altra identitat.

És molt senzill, és molt clar i entenedor i és perfectament plausible: només cal la voluntat d'interpretar el mot quondam en el sentit literal de abans fou o en altre temps fou. Però això també comporta, és clar, haver d'aparcar d'una vegada i per sempre el servilisme historiogràfic i la llagoteria acadèmica cap a la figura artificiosa del Colombo genovès. I aquesta és una passa que, per tot allò que hem vist fins ara, els nostres doctors semblen realment molt lluny de voler fer. Per això, en properes comunicacions recordarem sintèticament què «accepten» els historiadors quan s'acullen a la «versió historiogràficament acceptada de l'origen genovès» d'En Cristòfor Colom, amb l'esperança que el lector pugui calibrar per si mateix fins a quin punt la manca de qüestionament i l'acceptació formen part de l'anomenat «mètode científic», en el cas Colom.

Pep Mayolas

Notes bibliogràfiques:

[1] STEFANO M. CINGOLANI, GUILLEM FORNÉS I CRISTIAN PALOMO, “3. Joan Colom i Bertran no va descobrir Amèrica” dins Pseudohistòria contra Catalunya, Eumo Editorial, Vic, 2020, p. 277.

[2] Ídem, p. 259.«El rei morí i deixà com a hereu testamentari al tron del Principat de Catalunya el seu nebot, el príncep Joan de Portugal», d’11 anys d’edat i que creixia sota la cura i tutela de Felipa d’Avis i d’Urgell.

[3] JUAN MANZANO MANZANO, Cristóbal Colón. Siete años decisivos de su vida. 1485-1492, Ediciones de Cultura Hispánica, Madrid, 1989, p. 168.

[4] Ídem.

[5] ROSELLY DE LORGUES, Historia de Cristóbal Colón, Eduardo Gautier Editor, Cadis, 1858, p. 86.

[6] Aquesta infanta tant la trobem anomenada Felipa d’Avis com Felipa de Portugal o com Felipa de Coïmbra.

[7] PEP MAYOLAS, La princesa a l’exili. Felipa de Coïmbra (1435-1497), Llibres de l’Índex, Barcelona, 2011, p. 76-83.

[8] STEFANO M. CINGOLANI, GUILLEM FORNÉS I CRISTIAN PALOMO, ob. cit., p. 240-241.

[9] LUÍS SUÁREZ FERNÁNDEZ, Los Reyes Católicos. El tiempo de la Guerra de Granada, Ediciones Rialp, SA, Madrid, 1989, p. 104.

[10] ANTONIO CAETANO DE SOUSA, Historia Genealógica da Casa Real Portugueza, desde a sua origem até o presente, Josep Antonio da Sylva, impressor da Academia Real, Lisboa, 1736, tom ii, p. 82-83.

[11] Ídem, p. 82.

[12] JORDI BILBENY, Cristòfor Colom, Príncep de Catalunya, Edicions Proa, ECSA, Barcelona, 2006, p. 321-361.

[13] JOAN GRIMAL i BONANY, Base de dades del Centre d'Estudis Colombins, Òmnium Cultural, Barcelona, sense data, volum IV, p. 26.

[14] Ídem, p. 29.

[15] ANTONI SOLER PARELLADA, "Transcripció del testament de Caterina Bertran", Butlletí del Centre d'Estudis Colombins, Òmnium Cultural, Barcelona, octubre 2010, n. 53, p. 8.

[16] Ídem.

[17] Ídem, p. 7.

[18] Ídem, p. 8-9.

[19] ALAN RYDER, El naufragi de Catalunya. La guerra civil catalana del segle XV, Edicions Sidillà, La Bisbal d'Empordà, 2021, p. 318.

[20] Ídem, p. 319.

[21] Ídem, p. 320.

[22] CAIUS PARELLADA i CARDELLACH, Colom venç Colombo, Aleu & Domingo, S.L., Barcelona, 1986, p. 72 i 226.

[23] Ídem, p. 73.

[24] ALFREDO PINHEIRO MARQUES, A maldiçâo da memória do Infante Dom Pedro e as origens dos descobrimentos portugueses, Centro do Estudios do Mar, Figueira de Foz, 1994, p. 292.

[25] http://ph-colombina.blogspot.com/2006/12/carta-de-1488-de-d-joo-ii-cristvo.html

[26] Ídem.

[27] PEP MAYOLAS, “Un salconduit reial per a En Cristòfor Colom”, Institut Nova Història, 25 de setembre de 2021, https://www.inh.cat/articles/Un-salconduit-reial-per-a-En-Cristofor-Colom

[28] Ídem.

[29] Ídem.

[30] PERE CATALÀ i ROCA, Un corsari anomenat Colom, Rafael Dalmau, Editor, Barcelona, 1991, p. 104.

[31] LUISA ISABEL ÁLVAREZ DE TOLEDO, África versus América: la fuerza del paradigma, Centro de Documentación y Publicaciones de la Junta Islámica, Madrid, 2000, p. 105 de la versió pdf.

[32] HUGH THOMAS, El Imperio Español. De Colón a Magallanes, Editorial Planeta, SA, Barcelona, 2006, p. 529.

[33] ALONSO DE PALENCIA, Crónica de Enrique IV, Biblioteca de Autores Españoles, Ediciones Atlas, Madrid, 1973, vol. I, p. 271.

[34] SALVADOR DE MADARIAGA, Vida del muy magnífico señor Don Cristóbal Colón, Editorial Sudamericana, Buenos Aires, 1940, p. 20.

[35] JAUME TORRES i GROS, “Testament i sepultura de la noble Agnés de Gemarca, enterrada al Monestir de Sant Bartomeu de Bellpuig”, dins Quaderns de El Pregoner d’Urgell, Associació d’Amics de la Plana d’Urgell, Bellpuig, 1999, n. 12, p. 108.
http://www.raco.cat/index.php/QuadernsPregonerUrgell/article/viewFile/217060/293504

[36] Ídem, p. 109.

[37] http://www.archivesportaleurope.net/ead-display/-/ead/pl/aicode/ES-D706/type/fa/id/ES-SNAH-45168-UD-4006195/unitid/ES-SNAH-45168-UD-4006195+-+ES-SNAH-45168-UD-6163372

[38] HENRY HARRISSE, Don Fernando Colón, historiador de su padre. Ensayo crítico, Imprenta y Librería Española y Estrangera de D. Rafael Tarascó, Sevilla, 1871, reeditada el 1989 pel Colegio Oficial de Aparejadores y Arquitectos Técnicos de Sevilla, p. 151.

[39] MARIA TERESA FERRER I MALLOL, “L’instrument notarial (segles XI-XV)”, Actes del II Congrés d'Història del Notariat Català (Barcelona, nov.1998), Fundació Noguera, Barcelona, 2000, p. 70.

[40] FREDERIC UDINA i MARTORELL, “De nou, sobre les Capitulacions de Cristòfor Colom” dins Colom i el món català, ob. cit., p. 168.

[41] Ídem, p. 171.

[42] Ídem, p. 170-171.

[43] PEP MAYOLAS, “La designació d’En Ferran Colom com a hereu del Descobridor”, Institut Nova Història, 2 de desembre de 2021, https://www.inh.cat/articles/La-designacio-d-En-Ferran-Colom-com-a-hereu-del-Descobridor

[44] PEP MAYOLAS, Erasme i la construcció catalana d’Espanya, Llibres de l’Índex, Barcelona, 2014, p. 144-146.

[45] JUAN MANZANO MANZANO, ob. cit., p. 163.

[46] PEP MAYOLAS, “La designació d’En Ferran Colom com a hereu del Descobridor”, ob. cit.

[47] MARÍA MARTÍNEZ GARCÍA, “Entrevista a Anunciada Colón de Carvajal y José Manuel Pérez-Prendes”, analytiks.es, 2 de desembre de 2016, https://analytiks-es.cdn.ampproject.org/v/s/analytiks.es/entrevistas/proceso-pleitos-colombinos-sociedad/amp/?amp_js_v=a6&_gsa=1&usqp=mq331AQKKAFQArABIIACAw%3D%3D

[48] Ídem.

[49] Ídem.

[50] Ídem.

[51] PEP MAYOLAS, “La designació d’En Ferran Colom com a hereu del Descobridor”, ob. cit.

[52] HENRY HARRISSE, Cristoforo Colombo e il Banco di San Giorgio, Edició del Consell Municipal de Gènova, Gènova, 1890, p. 25.

[53] STEFANO M. CINGOLANI, GUILLEM FORNÉS I CRISTIAN PALOMO, ob. cit., p. 219.

[54] Ídem, p. 230.

[55] Ídem.